

Hamit KABA

MËRGATA SHQIPTARE NË SHBA GJATË LUFTËS SË FTOHTË: RAPORTET ME VENDIN E LINDJES DHE TË ORIGINËS

Abstrakt:

Duhet theksuar se, për emigracionin e shqiptarëve nga Shqipëria ekzistojnë studime dhe të dhëna statistikore relativisht të bollshme, sidomos nga “Raportet Vjetore të Shërbimit dhe Natyralizimit” në ShBA. Por, ato mungojnë për shqiptarët etnikë nga Jugosllavia, për arsye se studimet për emigracionin jugosllav në ShBA nuk i trajtonin shqiptarët e Jugosllavisë si entitet të ndarë. Emigracioni i shqiptarëve nga Kosova, Maqedonia apo Mali i Zi ishte fenomen relativisht i ri krahasuar me emigracionin e shqiptarëve të Shqipërisë. Sidoqoftë, në kumtesën time, unë do mundohem të paraqes modelin e emigracionit shqiptar në ShBA, të përbashkëtat, diferencat dhe qasjet e tyre ndaj vendit nga kishin ardhur. Emigracioni e shqiptarëve në ShBA, sikurse edhe nga territoret shqiptare nën Jugosllavi ishte me karakter ekonomik dhe politik, i vjetër dhe i ri, fenomen që u reflektua edhe në qëndrimin e tyre ndaj qeverive në Shqipëri e në Jugosllavi. Emigracioni i shqiptarëve të Amerikës u modelua sipas ligjeve të dala nga qeveria amerikane, përplasjes Lindje-Perëndim si dhe pikëpamjeve personale të tyre. Studimi është ngritur mbi burime arkivore nga Shqipëria dhe ShBA-ja, por edhe disa botime të njohura, të ndërmarra nga shqiptarët, por edhe nga studiues amerikanë, të ngarkuar të trajtonin nacionalitetet e këtij vendi të madh. Në përgatitjen e kumtimit tonë kemi shfrytëzuar gjithashtu disa tregime gojore, të personave të larguar nga territoret shqiptare në ShBA.

Fjalë kyçe: Emigracioni shqiptar, ShBA, Lufta e Ftohtë, diaspora, Kosova, Shqipëria.

Hyrje

Për emigracionin apo diasporën e shqiptarëve në ShBA gjatë Luftës së Ftohtë, ekzistojnë disa studime e botime. Por ndonjë studim i plotë gjithëpërfshirës për emigracionin shqiptar në ShBA, nuk duket se është ndërmarrë. Studimet e deritanishme fokusohen veçmas tek shqiptarët e mbërritur në këtë vend nga Shqipëria, apo të ardhurit nga ish-Jugosllavia. Kjo qasje, sipas mendimit tim është e cunguar, ndërkohë që shqiptarët e Amerikës, pavarësisht se nga kanë ardhur i përkasin së njëjtës kombësi, flasin të njëjtën gjuhë, kanë pak a shumë aspirata të ngjashme dhe në shumicën e tyre janë shtetas rezidentë në Amerikë. Nga ana tjetër studimet për emigrantët jugosllavë në ShBA, nuk i trajtojnë ‘shqiptarët etnikë’ si entitet të veçantë, por thjesht si pjesë të komunitetit jugosllav. Kjo qasje e bën të vështirë identifikimin e tyre dhe më të komplikuar akoma përcaktimin e vendit nga kishin ardhur, nga Kosova, Maqedonia apo nga Mali i Zi. Pavarësisht nga ndarja historike dhe kufizimet që impononte Lufta e Ftohtë, shqiptarët e Shqipërisë dhe të ish-Jugosllavisë në ShBA janë ndjerë dhe ndjehen si pjesë e kombit shqiptar. Shteti i madh amerikan në shumësinë e popullsisë dhe diversiteteve të tij, ka ndikuar në afrimin e shqiptarëve që banojnë në këtë vend. Studimet për diasporën shqiptare në ShBA merren me aspekte të veçanta të saj, kryesisht me ndikimin dhe lidhjet e tyre me atdheun e hershëm dhe shumë pak me aspektet sociale apo politike në vendin ku banojnë. Studimi është ngritur duke shfrytëzuar disa botime të njohura, të ndërmarra nga autorë shqiptarë, por edhe nga studiues amerikanë, të ngarkuar të trajtonin nacionalitetet e këtij vendi. Për përgatitjen e saj janë shfrytëzuar burime arkivore shqiptare e amerikane, duke përfshirë edhe disa tregime gojore, të personave të larguar nga Shqipëria e ish-Jugosllavia në vitet 1945-1990.

Diaspora

Në kumtesën time, (ndonëse në mënyrë disi empirike), jam munduar të paraqes shkurtimisht, thelbin e koncepteve emigracion dhe diasporë, duke nënvizuar tiparet e përbashkëta dhe veçoritë e tyre. Nga përkufizimet e pranuar dhe njohjen time mund të them se, emigracioni sikurse diaspora nënkuptojnë popullsi të mbërritura nga vende të tjera, të afërta apo të largëta, si rezultat i lëvizjeve individuale apo kolektive, legale apo ilegale.¹ Arsyet e

¹ *Fjalori Enciklopedik Shqiptar*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë: “Kristalina-KH”, 2008, f. 467-470.

lëvizjeve mund të kenë qenë të karakterit ekonomik, politik, kulturor, fetar, luftërash, spastrimesh etnike apo gjenocidesh. Diaspora ndonëse buron nga emigracioni dhe është pjesë e tij, përfaqëson shkallën më të lartë të emigracionit. Padyshim që diasporat janë fenomene komplekse, që përfshijnë ndërveprimin e tyre në vendin pritës me atdheun nga kanë ardhur, apo të origjinës. Fokusi ynë është përqendruar tek diaspora shqiptare në ShBA, duke e parë atë si fenomen politik, me ndikim në vendin e origjinës. Aspektet e tjera, le të themi të brendshme të tyre, në vendin ku jetojnë vetëm sa janë cekur.

Jo çdo emigrim mund të çojë automatikisht në krijimin e diasporës. Diaspora bashkon një komunitet njerëzish të lidhur nga gjuha, kultura, traditat, zakonet etj., e cila zhvillohet si identitet i ndërsjellët, ku kultura e vendit të lindjes apo e origjinës përzihet me kulturën e shtetit ku jeton.² Diaspora luan rol aktiv në jetën politike të vendit nga ka ardhur, duke lobuar, investuar, votuar apo marrë pjesë në jetën politike të tij.

Në dallim nga emigracioni i paorganizuar, diaspora ruan kohezionin, lidhjet kulturore, gjuhësore, emocionale, politike e ekonomike me vendin amë. Sidoqoftë, as diaspora nuk mund të konsiderohet kategori të patjetërsueshme. Me kalimin e kohës edhe ajo mund ta humbasë kohezionin e brendshëm dhe lidhjet me vendin amë apo të origjinës, dhe t'u nënshtrohen proceseve të plota apo të pjesshme të asimilimit, duke u shkrirë me popullsinë e vendit resident, si rezultat i mungesës së motiveve për komunikim e angazhim me vendin e origjinës, martesave me të 'huajt', integritet të plotë në jetën politike, ekonomike e shoqërore të vendit ku jeton, largimit në kohë të brezave nga vendi i origjinës etj.

Emigrimi është një proces i gjatë dhe i hershëm në jetën e popullit shqiptar, të cilin me ngritjet dhe uljet e tij e dokumentojmë që nga shek. XIII. Shqiptarët janë larguar nga atdheu i tyre para, gjatë dhe pas pushtimit osman, gjatë luftërave ballkanike të viteve 1912-1913, midis dy luftërave botërore, në vitet e Luftës së Ftohtë, në vitet 90të të shek. XX dhe pas tij.³ Produkt i emigracionit historik janë ngulmimet e arvanitasve në Greqi, të arbëreshëve në Itali, diaspora e Turqisë, e shqiptarëve e Amerikës dhe diasporat më të reja, të krijuara nga emigrimi i shqiptarëve nga ish-Jugosllavia në vitet 60-të e në vijim në vende të Evropës Perëndimore, si në Gjermani, Zvicër, Britaninë e

² Shih: Migration Dynamics in Albania: Demographic, Social, Economic and Political Effects, in: *International Journal of Balkan Studies (IJBS)*, Volume 5, University of New York, Tirana, Spring 2024, f. 1-83.

³ Po aty, f. 468.

Madhe etj. Përpara Luftës së Dytë Botërore mërgata shqiptare numëronte rreth 1 milion shqiptarë⁴, ndërsa numri i të larguarve nga Shqipëria gjatë periudhës së tranzicionit është edhe më i madh⁵. Historia e emigracionit shqiptar në ShBA filloi në çerekun e fundit të shek. XIX, për të vazhduar në shekullin pasardhës me disa valë ngritje dhe uljeje. Me gjithë se intensiteti i saj ka ndryshuar nga koha në kohë, diaspora e shqiptarëve të Amerikës, nuk e ka humbur rolin e saj si urë që lidh botën shqiptare të dy brigjeve të Atlantikut. Vitaliteti i saj ka qenë i dukshëm veçanërisht në dy dhjetëvjeçarët e parë të shek. XX, kur pretendimet greke për Shqipërinë e Jugut ishin në kulmin e tyre dhe sidomos në periudhën e luftës çlirimtare të Kosovës dhe ndarjes së saj nga Jugosllavia. Aktiviteti i mërgatës shqiptare në Amerikë njohu ngritje pas vitit 1981, për të kulmuar në periudhën e heqjes së autonomisë së Kosovës, rezistencën e armatosur të UÇK-së, njohjen ndërkombëtare dhe konsolidimin e shtetit të ri të pavarur. Angazhimi i ShBA-së kulmoi me sulmet ajrore të vitit 1999, të ndërmarra nga NATO kundër Jugosllavinë së mbetur, ku ShBA kishin rolin e lidërshiptit. Diaspora shqiptare në ShBA zhvillon një aktivitet intensiv për njohjen ndërkombëtare të Kosovës, për integrimin e saj në Kombet e Bashkuara e në NATO; në ruajtjen e traditave kombëtare shqiptare, lidhjeve politike e kulturore të ShBA me Shqipërinë dhe Kosovën dhe demokratizimin e tyre, në ruajtjen e gjuhës shqipe, afirmimin shkencor, zhvillimin e festivaleve, mediave dhe shoqatave të përbashkëta, dërgimin e remitançave etj. Veprimtaria e diasporës shqiptare në Amerikë zhvillohet në një mjedis politik mbështetës e favorizues nga ana e shtetit amerikan.

Emigracioni nga Shqipëria gjatë Luftës së Ftohtë

Vala e parë e emigracionit politik shqiptar lidhet me Lëvizjen e Qershorit të vitit 1924, të udhëhequr nga Noli. “Në dhjetor 1924, ka shkruar Ali Këlcyra, pothuajse 1200 intelektualë nacionalistë shqiptarë shkuan në mërgim, për të protestuar përpara botës kundër ardhjes në pushtet të Zogut, i mbështetur nga

⁴ Fjalori Enciklopedik Shqiptar..., f. 469.

⁵ Sipas të dhënave të Ministrisë për Europën dhe Punët e Jashtme të Shqipërisë (më tej: MEPJ) në dy dekadat e fundit 1.400.000 qytetarë shqiptarë jetojnë e punojnë jashtë vendit. Ndërsa sipas revistës “Forbs” figurojnë 1.2 milion. Rreth 34% e banoreve të Shqipërisë jetojnë jashtë vendit. Në rajonin tonë vetëm Bosnja ka diasporë më të madhe se Shqipëria; Sipas burimeve të tjera numri i të larguarve nga Shqipëria pas rënies së regjimit komunist arrin në 1,7 milion, duke e bërë Shqipërinë lider në Ballkanin Perëndimor me shkallë emigracioni rreth 28%. (shih: *International Journal of Balkan Studies (IJBS)*, Volume 5, University of New York, Tirana, Spring 2024, f.5.

shtetet fqinje e në mënyrë të veçantë nga Jugosllavia”.⁶ *Faza e dytë* lidhet me pushtimin e Shqipërisë nga Italia fashiste në vitin 1939, dhe largimin e detyruar të Mbretit Zog dhe shumë intelektualëve të tjerë në drejtim të Turqisë, Francës, Britanisë së Madhe, ShBA-së etj. Emigrimi i viteve 1944-1991, shënoi *fazën e tretë* të emigracionit politik. Për arsye studimore kjo periudhë mund të ndahet në *tri nën-faza*: 1944 -1954, 1954 -1960 dhe 1960-1991.

Shqiptarët e emigruar nga Shqipëria drejt ShBA gjatë Luftës së Ftohtë i përkisnin në tërësinë e tyre emigracionit politik. Por duhet përmendur se, një pjesë e emigrantëve ekonomikë, të ardhur në Shqipëri nga ShBA gjatë periudhës së Luftës së Dytë Botërore (kryesisht nga krahina e Korçës), mbetën në Shqipëri kundër vullnetit të tyre. Mosnjohja nga qeveria komuniste e Shqipërisë e marrëveshjeve dhe traktateve që kishin qenë në fuqi ndërmjet të dy vendeve, deri në prillin e vitit 1939, (ndërmjet të cilëve edhe traktati i natyralizimit), jo vetëm që kushtëzuan mosvendosjen e marrëdhënieve diplomatike me ShBA, por ‘i dënuan’ këta shqiptarë (me shtetësi amerikane) të mbeteshin në Shqipëri kundër dëshirës së tyre.⁷

Në mbarim të LDB, një numër i kufizuar personash-kundërshtarë të Frontit Nacionalçlirimtar u larguan drejt Amerikës, ndërsa shumica e emigrantëve politikë shqiptarë, mbërritën në këtë vend në vitet 1947-1948. Ata u zhvendosën nga Italia, Greqia, Turqia dhe pas ndarjes së Jugosllavisë me Bashkimin Sovjetik edhe nga ky vend. Shumica e tyre ishin vendosur fillimisht në kampet e refugjatëve në Itali, nën kujdesin e UNRRA-s, të Kombeve të Bashkuara, autoriteteve vendase, të vëzhguar e këqyrur nga shërbimet e ndryshme të inteligjencës. Pas një periudhe fillestare relativisht të vështirë vëzhgimi e dyshimi, për shkak të qëndrimit të tyre gjatë periudhës së LDB, ata u rehabilituan e stabilizuan relativisht shpejt, ndërsa një pjesë e tyre u zhvendos në Amerikë. Zyra Amerikane e Drejtësisë përmes nëpunësit të saj, John Loftues, e cilësonte këtë kontingjent ‘si ish-bashkëpunëtorë të fashizmit, të futur kontrabandë kinse nga CIA dhe nga Departamenti i Shtetit’.⁸

Me krijimin e Komitetit ‘Shqipëria e Lirë’, të kryesuar nga Mithad Frashri në gusht 1949, shumica e organizatave politike të emigracionit politik shqiptar u bashkua rreth tij. Në vitin 1949 mbërriti nga Egjipti në Amerikë, ish-imami i

⁶ *The National Archives, London* (më tej: TNA), FO 371/48106, Intervistë e Ali Këlcyrës, Bari, 7 shkurt, 1945.

⁷ Hamit Kaba, *Nga Lufta në Paqe, Shqipëria dhe SHBA 1939-1946*, Instituti i Historisë - Akademia e Studimeve Albanologjike, Tiranë: “Kristalina-KH”, 2022, f. 332.

⁸ Sarah L. Olson, “U.S. Immigration of People of Albanian Nationality 1913-1983”, Immigration Seminar, December 2, 1985, f. 10.

Vlorës, Vehbi Ismaili, i cili krijoi të parën Shoqatë të Myslimanëve Shqiptarë në ShBA.⁹ Mbërritja e emigrantëve politikë pas vitit 1948 u favorizua nga aktet ligjore të nxjerra nga qeveria amerikane, të cilët favorizonin futjen e disa kategorive personash, duke përfshirë edhe emigrantët politikë. Ndër ta do të përmendnim ligjin për Personat e Shpërngulur të vitit 1948, Akti i Ndihmës për Refugjatët i vitit 1953, Akti për Personat e Shpërngulur i vitit 1957, Akti i korrikut të vitit 1970 etj.¹⁰ Akti më favorizues dhe nxitës për emigrantët politikë evropianë dhe shqiptarë mbetet ai i vitit 1960, i cili lejoi hyrjen pa kufizim të refugjatëve politikë nga vendet komuniste të Evropës Lindore e Qendrore.

Valës së largimit të emigrantëve politikë nga Shqipëria drejt ShBA, do t'i shtoheshin të tjerë shqiptarë të arratisur nga vendi i tyre, për shkak të ndjekjeve, persekutimeve, dënimeve, pakënaqësive të krijuara nga ndryshimi i sistemit dhe nga reformat radikale të qeverisë komuniste. Në dallim nga Jugosllavia, që e lejonte emigrimin drejt ShBA-së dhe vendeve të tjera të Evropës Perëndimore apo Turqisë, shteti shqiptar e kishte ndaluar me ligj këtë proces. Si rezultat, emigrimi u zhvillua si proces ilegal, individual dhe i pa organizuar. Pavarësisht nga motivi, të gjithë të larguarit ilegalisht konsideroheshin armiq të popullit dhe ndaj tyre u përdorën të gjitha llojet e dhunës, duke përfshirë edhe vrasjet në kufi, dënimin dhe internimin e familjeve etj.

Është e vështirë të japësh një numër të saktë të të arratisurve nga Shqipëria pas LDB-së, por ata janë me mijëra. Ministria e Jashtme e Shqipërisë (MPJ) në vitin 1975 do ta llogariste numrin e emigrantëve politikë jashtë vendit, në rreth 10.000-12.000 persona.¹¹ Numri i shqiptarëve të Amerikë në vitin 1978, sipas statistikave të MPJ të Shqipërisë, arrinte në 80.000 persona, 95% e të cilëve ishin bashkuar me familjet e tyre. Për shqiptarët etnikë të mbërritur nga Jugosllavia jepej shifra e 25.000 personave, por 90% e tyre jetonin të ndarë nga familjet e tyre. Numri i emigrantëve politikë të mbërritur në Amerikë nga Jugosllavia, sipas këtij dokumenti, arrinte në 2000 persona, 90% e këtij kontingjenti jetonin së bashku me familjet e tyre.¹²

⁹ AMPJ, Viti 1959, Dosja 522, "Mbi Kolloninë Shqiptare në SHB të Amerikës". Relacion i përgatitur nga Reis Malile-Përfaqësues i Përhershëm i Shqipërisë në OKB, New York, më 22.1.1959, f. 33.

¹⁰ Sarah L. Olson, "U.S. Immigration of People..."

¹¹ *Historia e Popullit Shqiptar*, Akademia e Shkencave, Instituti i Historisë Vëllimi IV, Tiranë: Toena, 2009, f. 270.

¹² Arkivi i Ministrisë për Europën dhe Punët e Jashtme (më tej: AMEPJ), Dosja 1281,

Veprimtaria e emigracionit politik shqiptar jashtë vendit arriti kulmin e vet në vitet 1949-1954. Por si pa dashje, ai u gjend në syrin e ciklonit të zhvillimeve dhe konfrontimeve të mëdha ndërkombëtare, të dy kampeve armiqësorë, të Demokracive Perëndimore të udhëhequra nga ShBA-ja, dhe nga Blloku i Vendeve Komuniste të udhëhequr nga BS. Emigracioni politik shqiptar u bë pjesë e lojës së madhe të shahut politik i të Mëdhenjve. Shumë shqiptarë të arratisur u përfshinë në operacionin “Rollback”, të planifikuar e mbështetur nga autoritetet shtetërore britanike e amerikane dhe shërbimet e tyre të fshehta. Përfundimi pa sukses i tij në vitet 1953-1954, i veniti shpresat e të larguarve për t’u kthyer në Shqipëri dhe pas kësaj periudhe veprimtaria e tyre shënoi rënie.

Veçori dhe ngjashmëri ndërmjet emigracionit të vjetër dhe emigracionit të ri

Emigracioni i vjetër në SHBA, i organizuar rreth ‘Vatrës’ dhe pjesërisht rreth organizatës “Shqipëria e Lirë”, të krijuar në vitin 1941 nga Kostandin Çekrezi, kishte tradita të shkëlqyera në mbrojtjen e çështjes kombëtare shqiptare, dhe ndikim të rëndësishëm mbi ‘atdheun e origjinës’ - Shqipërinë. Por emigracioni i ri kryesisht politik, që mbërriti pas LDB-së ishte i një natyre tjetër. Studiuesi i njohur me origjinë shqiptare në Departamentin e Shtetit (DSH) dhe profesor në Universitetin e Washington DC, Stephen Peters,¹³ ka vënë në dukje disa tipare të emigracionit politik shqiptar në ShBA, dhe ndikimin e tij mbi komunitetin e vjetër. “Me pak përjashtime, përmend ai, përbërja e emigracionit të vjetër shqiptar ishte me bazë fshatare dhe me stok bujku, ndërsa ardhja e tyre në Amerikë kishte shkaqe të padiskutueshme ekonomike”.¹⁴ Por edhe origjina e elitës së shqiptarëve të Amerikës, me emra të tillë, si: Sotir Peci, Fan Noli, Faik Konica, Kristo Dako, motrat Qirjazi,

v.1978, f. 42-43, relacion i Abdi Baletës për MPJ, nr. 313, datë 28.03.1978.

¹³ Stephen Peters përpara LDB kishte punuar si mësues në Normalen e Elbasanit. Gjatë LDB kreu studimet në Universitetin e Harvardit dhe filloi punën në Misionin e OSS [Office of Strategic Services] për Shqipërinë. Pas mbarimit të LDB punoi në Departamentin e Shtetit dhe kreu mjaftë studime cilësore për politikën e jashtme të Shqipërisë, gjatë periudhës së komunizmit. Pas daljes në pension e deri sa vdiq në vitin 1986 vazhdoi të shkruante për Shqipërinë. Shih: Hamit Kaba, *Nga Luftë në Paqe, Shqipëria dhe SHBA 1939-1946*, ASA-Instituti i Historisë, Tiranë: Kristalina KH, 2020, f. 270, 283, 297, 450.

¹⁴ Stephen Peters, “Characteristics, contributions and responsibilities of Albanian-Americans”, *Internatinal Seminar of Pan-Albanian Federation “VATRA”*, New York: November 1969, f. 96.

Kostandin Çekrezi, Anastas Pandele, Vasil Marku e Kristo Thanas, përmend Peters, përveç Faik Konicës, ishte pothuajse e njëjtë me atë të popullit të thjeshtë. Ata ndikuan tek shqiptarët e thjeshtë të Amerikës, duke i iluminuar e edukuar ata, me shpirtin e patriotizmit, me ndjenjën e identitetit kombëtar dhe punës në interes të atdheut.

Por gjendja e emigrantëve të vjetër ndryshoi gradualisht pas mbërritjes së emigrantëve të rinj politikë. Të ardhurit e rinj ishin nacionalistë shqiptarë të larguar pas vendosjes së pushtetit komunist në Shqipëri, të akuzuar prej tij, si ish-kolaboracionist e kriminelë të luftës. Emigrantët politikë dalloheshin nga emigrantët e para luftës nga pikëpamja e arsimimit dhe profesionalizmit. Të parët në përgjithësi vinin nga fshati dhe ishin të pashkolluar. Ata punonin në punë të zakonshme në sektorin e shërbimeve, në prodhim, në fabrika e në uzina. Fëmijët e tyre rrallë studionin në universitete dhe në degët e ndryshme të dijes. Në këtë kuptim ata ndjeheshin inferiorë ndaj kontingjentit të ardhur pas Luftës. Pjesëtarët e emigracioni politik të pasluftës ishin arsimuar e përgatitur në shkollat kombëtare shqiptare, ndërsa shumica e tyre ishte specializuar e trajnuar në universitetet evropiane.

“Të vjetrit” dhe të ardhurit rishtas në përgjithësi kishin pikëpamje të ndryshme politike, por sidoqoftë tek të dy palët ishin të interesuar për gjendjen e vendit nga kishin ardhur. Kontingjenti i të ardhurve i përkiste një spektri të gjerë politik, por mungonte krahu i majtë ekstrem. Brenda tij kishte edhe elementë të majtë me pikëpamje socialiste e socialdemokrate. Në një studim të Ministrisë së Jashtme të Italisë të vitit 1954, Abaz Ermenji e Vasil Andoni - dy figurat drejtuese të Ballit Agrar, konsideroheshin si ‘nacionalistë-komunistë’. Ndryshe nga të vjetrit, të ardhurit kishin patur pozita të rëndësishme në sistemin legjislativ, ekzekutiv, gjyqësor, parlamentar dhe në biznesin privat në Shqipëri.

Disa të tjerë, ndonëse nuk ishin marrë me politikë, ishin spikatur si profesionistë të mirë në fushat e tyre. Mund të thuhet pa drojë, se shqiptarët që mbërritën në Amerikë pas LDB-së ndikuan në rritjen e vlerave intelektuale e profesionale të komunitetit shqiptaro-amerikan. Ky tipar është vënë re në fusha të tilla si mjekësia, arsimi, letërsia etj. Studiues të tillë si Stavro Skëndi, Isuf Luzaj, Arshi Pipa etj., jepnin mësim në universitetet më të mira amerikane.

Një tjetër dallim i rëndësishëm ndërmjet emigracionit të vjetër dhe të ri të pasluftës ishte edhe aspekti gjeografik. Përpara vitit 1944 pjesa më e madhe e shqiptarëve të Amerikës kishin ardhur nga Shqipëria Jugore, ndërsa shumica e të ardhurve të rinj pas LDB-së, vinin nga Shqipëria Veriore e Qendrore. Mjaftë

prej tyre, përmend, Stephen Peters, ishin nga Malësia e Madhe, me tharm të fort e të qëndrueshëm malësori-trashëgimtarë të vërtetë të Skënderbeut. Me ardhjen e këtyre gegëve të fortë, vijon ai, komuniteti shqiptaro-amerikan u bë më përfaqësues dhe më i balancuar se ç'kishte qenë më parë.¹⁵ Të ardhurit i forcuan e pasuruan më tej cilësitë e mira të komunitetit shqiptar në botën e re, të njohur si njerëz punëtorë, të papërfshirë në veprime të paligjshme e kriminale.

Mosmarrëveshjet në gjirin e emigracionit të vjetër e të ri në ShBA

Emigrantët politikë në ShBA ndikuan edhe në një aspekt tjetër mbi mërgatën e vjetër shqiptare. Me luftën e tyre politike dhe papajtueshmërinë me qeverinë komuniste të Shqipërisë ata ndikuan gradualisht në largimin e një lloj afeksioni të tyre ndaj saj. Ky fenomen vihet re sidomos tek “Vatra” dhe figurat drejtuese të saj si Qerim Panariti, por edhe tek Noli etj. “Vatra” pas vitit 1958 u distancua nga qeveria komuniste e Shqipërisë dhe simpatia ndaj saj.

Komuniteti i vjetër i emigrantëve shqiptarë në ShBA ishte përfshirë në radhët e dy shoqatave të njohura: “Vatrës” dhe “Shqipërisë së Lirë”[SHL]. Në maj 1945, Kostë Çekrezi dha dorëheqjen nga drejtimi i kësaj organizate, për shkak të akuzave që iu bënë nga anëtarët e saj, se ai pengonte afrimin e saj me qeverinë komuniste të Shqipërisë. Përkundrazi, Çekrezi pretendonte me të drejtë, se “SHL” nuk po ecte mbi bazën e parimeve të pranuar në themelimin e saj, se do të shërbente si urë lidhëse ndërmjet ShBA dhe Shqipërisë. “SHL” u afrua me qeverinë e Tiranës dhe e ruajti lidhjet deri në vitet 70-80.

Megjithëkëtë, askush nga të ardhurit nuk i shpëtonte mbikëqyrjes së Sigurimit të Shtetit.¹⁶ Vetëm një pakicë emigrantësh ekonomikë, kryesisht të brezit të vjetër, mundën të siguronin viza për të ardhur në Shqipëri. Dhënia e vizave ishte e kushtëzuar nga qëndrimi politik i tyre, nga raportet miqësore me Shqipërinë komuniste dhe qëndrimin e familjeve të tyre në Shqipëri. Misioni shqiptar pranë Kombeve të Bashkuara në New York, që ishte “syri dhe veshi” i qeverisë shqiptare në Amerikë, ndiqte politika diferencuese e madje përçarëse ndërmjet shqiptarëve, sidomos me lëshimin e vizave. Disa personalitete të shqiptarëve të Amerikës, si Nikolla Kosta, Nikolla Pano etj., ose nuk përfituan

¹⁵ *Po aty*, f. 97.

¹⁶ Gjon Boriçi, “Përpjekjet e Sigurimit të Shtetit për të vënë nën kontroll emigracionin politik shqiptar në vitet 1945-1974”, në: *Emigracioni Politik Shqiptar në Vitet 1944-1990*, Autoriteti për Informim mbi Dokumentet e ish-Siglimit të Shtetit, Tiranë: 2021, f. 87-129.

viza, ose iu dhanë me vonese. Regjimi shikonte me dyshim dhe mbikëqyrte çdo shqiptar të Amerikës, që vizitonte Shqipërinë. Mbikëqyrjes iu nënshtruan edhe persona të afërt me regjimin, si Dhimitër Trebicka, i cili në korrik 1971 vizitoi familjarët e Zoi Themelin në Korçë (i arratisuri në ShBA).¹⁷ Si rezultat, atë e larguan para kohe nga Shqipëria. “Vatra” evoluoi gradualisht, ndërsa marrëdhëniet e saj me qeverinë shqiptare u ftohën, por nuk u ndërpre në krejtësisht. Ndryshimet u kushtëzuan në radhë të parë nga politika shtetërore amerikane ndaj vendeve ish-komuniste, si dhe nga refugjatët politikë në këtë vend. Në shtatorin e vitit 1958 “Vatra” bëri disa ndryshime në statutin e saj, duke reflektuar kërkesat e shtetit amerikan. Së pari, u adoptua si normë statusore, fakti që “Vatra” nuk duhet të kishte marrëdhënie me ato shtete me të cilat ShBA nuk kishin marrëdhënie diplomatike, ku bënte pjesë edhe Shqipëria. *Së dyti*, në shtator 1958 Kuvendi i “Vatrës” ndryshoi statutin e saj, duke miratuar një klauzolë, sipas së cilës në të, mund të pranoheshin “të gjithë bijtë e racës shqiptare”.¹⁸ Liberalizimi i statutit përmes këtij neni krijonte mundësinë që në të hynin të gjithë shqiptarët, pavarësisht nga bindjet e tyre politike. Pavarësisht nga ky ndryshim, përfshirja e elementëve të arratisur nga Shqipëria në degët e Vatrës e ca më pak në drejtimin e saj, ishte një proces i vështirë, për shkak të kundërshtimit të disa prej anëtarëve të vjetër të “Vatrës”, propagandës së qeverisë komuniste dhe rolit që luante Misioni Shqiptar pranë Kombeve të Bashkuara në New York. Ndryshimet e bëra u pritën keq nga qeveria shqiptare, e cila pas kësaj kohe e konsideroi “Vatrën” dhe drejtuesve të saj, si Qerim Panariti [editor i gazetës “Dielli” dhe sekretar i saj] si njerëz në shërbim të reaksionit dhe të Departamentit të Shtetit. Të pakënaqur ishin edhe me Nolin. Për të ndryshuar situatën u punua fort, por pa sukses, që në zgjedhjet e ardhshme të “Vatrës” të mbështetej kandidatura e Peter Priftit. Përgjithësisht emigracioni shqiptar, politik apo ekonomik në ShBA iu adoptua ligjeve dhe politikës shtetërore amerikane. Në vitet 70-të kur filloi aplikimi i politikës së ndërtimit të urave me shtetet ish-komuniste të Europës dhe rivendosjes së marrëdhënieve diplomatike me Shqipërinë edhe “Vatra” dhe emigracioni politik në këtë vend, jo gjithnjë me dëshirë u detyrua të ecë në këtë linjë politike.

Shenjat e afrimit ndërmjet emigracionit të vjetër e të ri në ShBA, nisën të evidentoheshin në fillim të viteve ‘60. Në 50 vjetorin e shoqërisë “Vatra”,

¹⁷ Arkivi i Ministrisë për Europën dhe Punët e Jashtme (më tej: AMEPJ), Dosja, 676, Viti 1971, f. 116.

¹⁸ AMPJ, Viti 1959, Dosja 522, “Mbi Koloninë Shqiptare në SHB të Amerikës”. Relacion i përgatitur nga Reis Malile-Përfaqësues i Përhershëm i Shqipërisë në OKB, 22.1.1959, f. 10.

të kremtuar në Boston, në vitin 1962, Ali Këlcyra, një nga krerët me emër e disi ekzotik të Ballit Kombëtar, ishte ulur në tavolinën kryesore, pranë Fan S. Nolit. Të dy ishin personalitete të njohura dhe personazhe me stazh të gjatë si emigrantë, por rrugët e tyre ishin ndarë herët. Bashkëpunëtorë në Lëvizjen e Qershorit, ndërsa më vonë, jo më miq, si dikur. Pjesëmarrësit në atë kremtim, ndiqnin me sy e kureshtje bisedën e gjallë të Nolit me Këlcyrën. Noli, duke e ndjerë kërshërinë e tyre u ngrit dhe foli para të gjithëve, ashtu siç ai dinte të fliste, duke përcjellë mesazhe të rëndësishme: “Në Greqinë e vjetër, u tha Noli të pranishmëve, lufta bëhej me armë, por edhe me fjalë-logos. Një luftë e tillë u zhvillua mes oratorit më të shquar, Demostenit dhe një tjetër oratori të shquar-Eskinit. Puna ishte, vazhdoi më tej Noli, nëse duhej t’i binin Filipit të Maqedonisë apo jo. Demosteni donte luftë, kurse Eskini ishte kundër. Luftën me logos e fitoi Demosteni dhe Eskinin e syrgjynosën në një ishull të Persisë. Në atë ishull, Eskini hapi një shkollë oratorie. Një ditë u lexoi dishepujve të tij fjalimin që kishte mbajtur kundër tezës së Demostenit. Ata u habitën aq shumë saqë i thanë: Po ti u mbajte këtë fjalim athinasve dhe ata të syrgjynosën? Dhe Eskini u përgjigj: Ah, ta dëgjoni atë makaranë tjetër, se ç’u tha e do ta kuptoni arsyen. Këtë mesele, e përfundoi Noli fjalën e tij, i tregova mikut tim këtu pranë [Ali Këlcyrës], pasi ai më tregoi ç’kishte bërë e ç’kishte folur në Shqipëri”.¹⁹

Pas ndryshimit të statutit, në aktivitetet përkujtimore kushtuar “Vatrës”, gazetës “Dielli”, apo përvjetorëve të Lidhjes Shqiptare të Prizrenit, do të merrnin pjesë disa nga intelektualët më të shquar, që i përkisnin emigracionit politik shqiptar. Sidoqoftë, shqiptarët e Amerikës dhe sidomos intelektualët kishin evoluar dhe ishin afruar me njeri-tjetrin pavarësisht nga pikëpamjet politike. Në seminarin ndërkombëtar të nëntorit të vitit 1969, kushtuar “Vatrës”, kumtuan disa nga personalitetet e shquara të kulturës shqiptare, që vinin nga radhët e emigracionit politik të shqiptarëve në Amerikë dhe jashtë saj, të tillë si: Martin Camaj, Zef Valentini, Namik Resuli, Ernest Koliqi, Hasan Dosti, Ragip Frashëri [djali i Mehdi Frashërit], Stephen Peters etj.²⁰ Në kumtesën e tij me titull: “Fan Noli, përlëvdues epiko-lyrik i burrnis shqiptare”, Ernest Koliqi do të shprehej: “Gabimet ase në datsh të thuesh fajet qi Fan Noli ka mujtë me ba, nuk i a zbresin vlerën tri veprave të pashoqe qi ai kreu, pasojat e mira të cilave edhe sot ndiehen në rrjedhë të historisë shqiptare

¹⁹ Ilda Qato, *Emigracioni politik shqiptar në vitet 1944-1954*, tezë masteri e pabotuar, Tiranë: janar 2012, f. 3.

²⁰ *Internatinal Seminar of Pan-Albanian Federation “VATRA”*, New York: 28-29-30 November, 1969, f. 284.

e janë: themelimi më 1909 i fletores “Dielli”, praeludium i themelimit të Shoqatës pan-shqiptare “Vatra” në Boston, më 1912 në bashkëpunim me Faik Konicën, - pranimi shpëtues i shtetit shqiptar në Lidhjen e Kombeve më 17 dhjetor 1920, e krijimi i Kishës orthodoxe autoqefale shqiptare. Edhe po të pranojmë për hipotezë se Fan Noli pat njolla, vazhdon më tej Koliqi, këto tri vepra të shkëlqyeshme krejt ia shlyejnë”.²¹ Nga njohja e deritanishme e dokumentacionit mund të themi se, marrëdhëniet e “Vatrës” me emigracionin politik në ShBA u përmirësuan gradualisht, por jo aq sa shpresohet. Dera u çel përgjysmë.

Emigracioni i shqiptarëve nga Kosova, Mali i Zi dhe Maqedonia

Përpjekja jonë për të balancuar apo mbushur sado pak mungesën e informacionit për emigracionin e shqiptarëve të ish-Jugosllavisë gjatë Luftës së Ftohtë dhe vendin që ai zë në diasporën shqiptare të Amerikës, le të konsiderohet si hap fillestar por i domosdoshëm dhe i duhuri për studimet e mëtejme. Shqiptarët që mbetën brenda kufijve të viti 1913 kishin një model të ndryshëm emigracioni në ShBA, krahasuar me atë të shqiptarëve të mbërritur nga Jugosllavia dhe derivatet e saj. Vështirësia më e madhe ka të bëjë me gjurmimin e komunitetit të shqiptarëve etnik nga ish-Jugosllavia, i cili nuk është trajtuar si etnitet i ndarë. Sipas studiueses amerikane Sarah L. Olson, rreth 400.000 shqiptarë etnik jetonin brenda Jugosllavisë, por jashtë Kosovës dhe një pjesë e tyre, si vëllezërit e tyre në Kosovë u larguan në Amerikë. Sipas disa treguesve të përafërt, emigrimi legal i shqiptarëve etnik nga Kosova dhe pjesët e tjera të Jugosllavisë që nga viti 1913 e deri në vitin 1983 llogaritet në 59.926 persona.²² Në fakt ky numër është shumë më i vogël se i emigrantëve kosovarë etnik, të zhvendosur me forcë nga politikat shkombëtarizuese dhe depopullarizuese të Alexander Rankoviçit dhe qeverisë jugosllave drejt Turqisë dhe vendeve të Europës Perëndimore në vitet 1953-1966. Sipas të njëjtit burim, në këto vite nga Jugosllavia kanë emigruar 240.000 kosovarë etnikë, ndërsa vetëm në vitet 1951-1970, janë vendosur Amerikë 25.680 prej tyre.²³ Përgjithësisht emigrimi i detyruar i shqiptarëve të Jugosllavisë ka ndodhur në periudhat më të egra të dhunës së ndërmarrë nga qeveria jugosllave,

²¹ Ernest Koliqi, “Fan Noli, përlëvdues epiko-lirik i burrnis shqiptare”, në: *Internatinal Seminar of Pan-Albanian Federation “VATRA”*, New York: 28-29-30 November, 1969, f. 165.

²² Sara L. Olson, “U.S immigration of people of Albania nationality, 1913-1983, Immigration Law Seminar, December 1985, f. 6.

²³ Po aty, f. 6.

por pas vitit 1974 shënohet rënie e numrit të lëvizjes drejt Amerikës. Një shkak tjetër i rëndësishëm ishte gjendja e keqe ekonomike e të larguarve për arsye punësimi. Shifrat tregojnë se emigrimet në vitet 1981-1982, periudha e represionit jugosllav pas demonstratave të vitit 1981, nuk shënojnë ndonjë rritje të largimeve për në ShBA. Autorja e shpjegon këtë fenomen përmes rritjes së ndërgjegjes kombëtare të shqiptarëve dhe tërheqjes më shumë drejt vendeve të Evropës Perëndimore e Qendrore. Duhet theksuar se në dallim nga të larguarit nga Shqipëria që ishin ilegalë, të larguarit nga ish-Jugosllavia ishte proces legal, përmes vizave, që mbështetej nga vetë qeveria jugosllave. Që nga LDB-ja, një numër i shqiptarëve të ardhur në Amerikë kishin hyrë në këtë vend legalisht, përmes akteve lehtësuese të lartpërmendura. Në ShBA, sipas censusit të vitit 1980, kishte 1.326.000 të huaj të ardhur nga Europa, kryesisht përmes legjislacionit favorizues të qeverisë amerikane. Një pjesë e vogël e shqiptarëve të ardhur nga Jugosllavia kishin hyrë në këtë vend ilegalisht, përmes pagesave që shkonin nga 3.000 deri në 5.000\$, një pjesë e të cilëve kishin hyrë kontrabandë nga Meksika. Një pjesë tjetër që ishin të pajisur me viza nuk ktheheshin në kohë ose qëndronin përfundimisht në ShBA. Shumica e shqiptarëve të mbërritur në ShBA nga Shqipëria apo nga ish-Jugosllavia gradualisht morën shtetësinë amerikane dhe u bënë banorë të përhershëm të këtij vendi. Por pjesa më e madhe e tyre, megjithëse ishin banorë legalë në ShBA, kulturalisht dhe mentalisht ishin të orientuar drejt Shqipërisë apo Kosovës.

Një tjetër problem, që duhet studiuar në mënyrë të plotë mbetet gjendja dhe veprimtaria e emigracionit të shqiptarëve nga Jugosllavia në Amerikë dhe kontributi i tyre për vendin nga kishin ardhur. Një studim i vitit 1989, i ndërmarrë nga përfaqësuesi i Shqipërisë në Kombet e Bashkuara në New York, Bashkim Pitarka, rezulton se në vitet e '80-ta, por edhe më herët në Amerikë ishin krijuar dhe funksiononin disa shoqata të krijuar nga shqiptarët e ardhur nga Jugosllavia dhe të vendosur në Nju Jersey, Miçigan, Detroid, Conecticat, Florida, California, Alaskë, Kanada etj.²⁴ Ndër shoqatat apo klubet e krijuara përmendet klubi "Jusuf Gërvalla", shoqëria "Shqiptari" me qendër në Detroid, klubi "Shpresa" në Bruklin të NY, "Fronti i Përbashkët Shqiptar" në New Yersy, "Lëvizja për Kosovën Republikane" në Çikago, "Fondi Shqiptar Dibra", "Shoqata e shqiptarëve strugarë", "Shoqata e Dallasit", "Shoqata kosovare e Torontos", "Organizata Atdheu" etj. Sigurisht orientimi politik i këtyre shoqatave ishte problemi thelbësor në vlerësimet e diplomatit shqiptar.

²⁴ AMPJ, Viti 1989, D. 1201, Bashkim Pitarka nga New York-u për MPJ, 19.06.1989.

